УДК 342.7

Ю. В. Цуркан-Сайфуліна

ЗВ'ЯЗОК ПРАВА І ВЛАДА ЯК ПРОБЛЕМА АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Постановка проблеми. Одна з важливих специфічних рис філософії права полягає в тому, що в ній, на від міну від інших сфер осмислення права (наприклад, загальнотеоретичної юриспруденції), постійно відбувається саморефлексія. Філософія права знову і знову вимушена повертатися до питань про своє призначення, про свій статус та про свою роль в розумінні правових феноменів [1, с. 15–25]. Звідси філософсько-правове осмислення влади і права передбачає осмислення цієї проблеми в потоку історії світової правової думки. Лише думка, розчинена в часі може показати ту філософсько-правову зумовленість зв'язку права і влади, яка характеризує сучасні правові та державні системи.

Очевидно, що розгляд історії думки про право і владу має починатися з часів античності. Грецькі та римські інтерпретатори права і політики створили фундаментальні передумови для осмислення цих концептів у їх взаєморозгортанні та взаємозв'язку. В античній філософії аналіз влади переважно був сконцентрований на дослідженні природи держави, на контексті пошуку нормативних основ політики, у намаганні подолати протиріччя між законом, правом і мораллю, між силою й насильством, у прагненні досягнення справедливості, гармонійної єдності суспільства, істини, у формуванні концепцій ідеальної держави та ідеальної форми правління.

Мета статті полягає у виявленні особливостей розуміння зв'язку влади і права в Античній політико-правовій філософії.

Виклад основного матеріалу. В. С. Нерсесянц зазначив, що «у змістовному розумінні ряд ідей правової державності з'явилися вже в античному світі, а теоретично розвинені концепції і доктрини правової держави були сформульовані за умов переходу від феодалізму до капіталізму і виникнення нового соціально-політичного устрою» [2, с. 3]. Дійсно, можна погодитися з тим, що для античних мислителів право і влада осмислювалися насамперед у контексті проблем організації полісного життя, тобто у розрізі питань функціонування публічно-владних інститутів. Саме тому

© Цуркан-Сайфуліна Ю. В., 2016

ідеї правової державності в античних мислителів так чи інакше пов'язані з концептом правової державності в його сучасній інтерпретації, що демонструє глибоку філософсько-правову спадкоємність проблем зв'язку права і влади та ідеї правової держави.

З моменту виникнення державності в Стародавній Греції на початку I тис. до н. е., історія розвитку її політико-правової думки може бути умовно розділена на три періоди:

1) ранній, «досократівський» (IX–VI ст. до н. е.) характерний помітним відходом від релігійно-міфологічних уявлень і переходом до раціональних (в творчості Гомера, Гесіода і особливо знаменитих «семи мудреців»), розвитком філософії і філософським підходом до проблем держави і права (Піфагор і піфагорійці, Демокріт);

2) «сократівський» або класичний період (V– перша пол. IV ст. до н. е.) – час розквіту давньогрецької політичної та філософської думки, поворот до проблеми людини (софісти, Сократ, Платон, Аристотель);

3) період еллінізму (друга пол. IV–II ст. до н. е.) – час занепаду грецької державності, кризи політико-правової ідеології (Епікур, Полібій), це час виникнення доктрини стоїків, яка, як відомо, зорієнтована на політичну пасивність.

Деякі дослідники пов'язують особливості пояснення влади і права в Стародавній Греції з «полісним» устроєм [3]. Відзначається, зокрема, що, хоча поліс і зберігає риси традиційного суспільства, атмосфера змагальності, прагнення до особистої свободи, значимість приватної власності, призводять до становлення специфічних когнітивних і нормативних установок, які принципово змінюють характер політичної легітимації. Процедури «справедливого» пропорційного зрівнювання (isotes), які отримали інституційне закріплення, пояснюються в поняттях «ізогарії» (права на висловлювання), «ізотомії» (рівності в занятті посад), «ізономії» (рівності перед законом). Тим самим визначальним фактором у відносинах влади і підвладних стають процедури взаємопідтримки і взаємовизнання, які не дозволяють представникам влади, а також їх окремим політичним діям претендувати на монополію повноважень. Довіра до влади ґрунтується на її здатності забезпечити такого роду паритет доброчесного існування, за якого досягається «найкраще існування як для кожного окремо, так і взагалі для держави».

Перші, ще нечіткі, уявлення про владу і право з'явилися в період ускладнення організації суспільного устрою та виникнення державності. Теоретичні ж концепції, які пояснювали державну владу і право (в тому числі в розумінні, близькому до сучасного) вперше виникли в епоху розвиненого рабовласницького суспільства, а найвиразніше були висловлені Піфагором та Демокрітом – представниками раннього періоду політико-правової думки.

Піфагор називав рівність загальним принципом справедливості, «мірою належного». Піфагор вчив у своїх бесідах: після божества найбільше слід поважати батьків і закони, підкоряючись їм за внутрішнім переконанням,

а не удавано; законослухняність – висока чеснота; а закони – велика цінність. Міркуючи про правителів та їх підлеглих, Піфагор говорив, що «правителі повинні бути не тільки знаючими, але й гуманними, а піддані не тільки слухати, але і любимі правителями». Метою виховання і управління є упорядкування індивідуальних і загальних справ, гармонізація людських відносин, оскільки «порядок і симетрія прекрасні і корисні, безлад і асиметрія ж потворні і шкідливі».

Піфагорійці стверджували, що людина повинна провести своє життя гідно, прагнучи до прекрасного і піклуючись про гармонію своєї душі. Ідеалом піфагорійців був поліс із пануванням справедливих законів. Піфагорійці протиставляли перебування «в батьківських звичаях і законах» – схильності до законодавчих нововведень. Найгіршим злом на переконання піфагорійців являється анархія (безвладдя): людина за своєю природою не може обійтися без керівництва. Піфагорійці були прихильниками аристократії – правління не родової знаті, а кращих з усіх, тих, які правлять на основі законів. Їх відношення до демократії відзначене недовірою до «думки натовпу» [4, с. 57–58].

Аристократичні погляди Піфагора суттєво відрізнялися від демократичних поглядів Демокріта. Демокріт вважав державу штучно створеним людьми порядком, результатом умовної суспільної угоди, який створює для своїх підданих закони, обов'язкові для виконання. Суспільство, поліс та його закони не дані в готовому вигляді природою, а створені людьми в процесі їх еволюції від часів стадності до цивілізованого життя. Таке співвідношення природного і штучного – це співвідношення того, що існує «по правді» (тобто в природі, у дійсності), і того, що створено згідно із «загальною думкою». Правильно зрозумілий характер зв'язку штучного з природним є, за Демокрітом, критерієм справедливості в етиці, політиці, праві. У цьому сенсі він вважає несправедливим все те, що суперечить природі.

Держава у Демокріта уособлює собою «спільну справу» громадян, яка служить їм «опорою». «Справи державні, – підкреслював він, – треба вважати багато більш важливими, ніж всі інші; кожен повинен намагатися, щоб держава була упорядковано, не добився великих почестей, ніж йому личить, і не захоплюючи більшої влади, ніж це корисно для спільної справи. Бо держава, що йде правильним шляхом, – найбільша опора. І в цьому полягає все: коли воно в благополуччі, все в благополуччі, коли воно гине, все гине». Громадянська війна розцінюється ним як лихо для обох ворогуючих сторін. За Демокрітом, єднання вільних громадян, взаємодопомога і братерство – риси справжньої демократії. Їй не суперечить і «правління кращих»: «Пристойність вимагає підпорядкування закону, влади і розумовому вищості». Закиди в загальній бідності при демократії він відводив запереченням: «Бідність в демократії настільки ж краще так званого благополуччя громадян при царях, наскільки свобода краще рабства». Відкидав безправ'я і рабство людей [5, с. 25].

Саме таке розуміння держави підштовхнуло мислителя до підняття проблеми вдосконалення державної влади для її діяльності в інтересах люди-

ни, та яка сприятиме появі законів, що відповідатимуть інтересам народу. На переконання Демокріта, не кожна людина здатна і гідна володарювати. «Тому, хто буде панувати над іншими, слід спочатку панувати над самим собою» [6, фр. 614], «важко бути під керівництвом людини гіршого» [6, фр. 618].

Тобто державна влада в розумінні Демокріта, не повинна суперечити природі людини та її волі. В той же час, віддаючи першість інтересам особистості, філософ одночасно піднімає суспільний інтерес над приватним, і саме цей суспільний інтерес має отримати своє виявлення в законах держави. Демокріт переконаний, що закон держави вище будь-якої приватної свободи: «Закону, правителю і більш мудрому слід коритися» [6, фр. 618].

Така позиція мислителя пояснюється тим, що з одного боку він обґрунтовує принципи загальнообов'язковості будь-якої державної влади (підпорядкування громадян державі, закону тощо), а з іншого – описує необхідні, на його думку, умови для найефективнішого функціонування державного ладу (підвищена відповідальність посадових осіб, підпорядкування правовим розпорядженням, в яких виражена загальна воля, відносна свобода громадян тощо). Для звичайних людей закони потрібні для того, щоб приборкати властиві їм заздрість, сварки, взаємне заподіяння шкоди. З цієї точки зору мудрій людині подібні закони не потрібні взагалі.

Погляди Демокріта набули широкого поширення серед античних мислителів вже при його житті і зробили помітний вплив на подальшу політико-правову думку.

Класичний період розквіту давньогрецької політичної та філософської думки представлений двома поколіннями софістів: старших – Протагор, Горгій, Продік, Гіппій, Антифонт та ін.; молодших – Фрасімах, Каллікл, Ликофрон і ін. Більшість старших софістів дотримувалися в цілому демократичних поглядів, натомість серед молодших софістів були як прихильники демократії, так і аристократії і тиранії. Політико-правові погляди софістів характеризуються певними специфічними рисами.

По-перше, для них характерний ще більший поворот до проблеми людини, пошуку природних основ права і закону. Основна теза багатьох софістів сформулював так: «Людина є міра всіх речей, існуючих, як вони існують, і неіснуючих, як вони не існують». Так заявив Протагор про головне – людину, як мірило своїх поглядів. Протагор заявляв, що ми не знаємо, що є насправді істинним. А те, що для нас корисно, про це нам говорять природне право і державні закони. Закони так само текучі, як і все, що існує, але поки існує певний закон, йому потрібно коритися. Тому він надавав важливе значення вихованню громадян в дусі законів. Протагор відстоював принципи справедливості, законності та громадського порядку, як об'єктивної цінності в житті людини і держави. Кожен громадянин, на переконання мудреця, повинен мати розвинуте почуття справедливості, розсудливості та благочестя.

По-друге, обома поколіннями софістів розроблялася концепція особистих прав людини, за якою держава та закони розглядалися як гарантія, політичний і юридичний механізм реалізації цих прав. Особисті права людини, свобода трактувалися як невідчужуване природне право, для гарантії якого і встановлюється угода про державну спільність.

По-третє, софісти першими здійснили ґрунтовну розробку природно-правової теорії. Природне право трактувалося як неписані закони, «які однаково виконуються в кожній країні». Природне право втілює справедливість, оскільки писані закони – умовні, текучі, залежать від зміни законодавців. Деякі софісти вважали, що закони закріплюють вигоду найсильніших, і сила являється основою права. Все ж більшість софістів не протиставляли природне право і писані закони полісу, вважаючи їх досягненням людської культури. Таким чином, софісти першими визначили соціальне призначення, поняття і цінність закону як вищої справедливості, на яку не може претендувати жодна людина, а також критерії критики позитивного права з позицій теорії природного права.

По-четверте, софісти дали наукове пояснення походження суспільства, держави, природи влади і політики. Протагор трактував походження «взаємного союзу» як результат угоди для захисту особистих прав, прагнення людей до миру і законності. Політика, за Фрасімахом – область прояву людських сил і інтересів, сфера людського, а не божественного діяння. У кожній державі, за твердженням софістів, влада встановлює закони на свою користь: демократія – демократичні закони, тиранія – тиранічні тощо; а встановивши подібні закони, влада оголошує їх справедливими. Ним засуджувалась роль насильства в діяльності держави, авторитарний характер законів і політики [7].

Інший софіст – Каллікл – був прихильником аристократичного правління. За природою, стверджував Каллікл, справедливо те, що кращий вище гіршого і сильний вище слабкого. У цьому він бачив «природну ознаку справедливості» і з позиції такого розуміння природного права критикував демократичні закони, в основі яких лежить принцип рівноправності громадян.

Варто відзначити, що софісти внесли істотний внесок в теоретичну розробку проблем держави, права, політики, в політичне і правове виховання громадян грецьких полісів. На жаль, з часом, слова «софіст» та «софістика» набули негативного звучання в зв'язку з притаманним багатьом софістам прагненням виграти суперечку шляхом логічних хитрощів, жонглюванням поняттями, умінням робити слабкі доводи сильними тощо [8].

Проти багатьох політико-правові положень софістів активно виступав Сократ. Його доктрина зв'язку права та влади знайшла своє втілення в етико-філософській концепції блага, в якій доцільно виділити кілька фундаментальних принципів:

1. Людина. Мислитель прийшов до висновку, що жодна реформа суспільства неможлива без оздоровлення особистості, без моральної єдності суспільства. На його переконання, суспільству потрібні щасливі люди,

оскільки тільки щасливі та добродійні люди здатні принести благополуччя суспільству, а досягти індивідуального щастя без, або всупереч суспільству, неможливо.

2. Держава. У Сократа, знання в політиці являються складовою правління і законодавства. Створювати закони і правити мають ті, хто володіє знаннями, тому самі форми правління для Сократа несуттєві: існуюча державно-правова практика (демократія, аристократія, олігархія, тиранія) – не відповідає розумним і справедливим основам держави. Її добробут прямо залежить від розумної діяльності правителів і законодавців, а з поміж усіх достоїнств правителя головне – робити щасливими тих, кого він веде за собою. Сократ першим запропонував підстави класифікації форм правління: тиранія – влада проти волі народу і на беззаконні, свавіллі правителя; царська влада – влада за згодою народу і на основі законів; плутократія (олігархія) – правління багатих на основі цензу, та задля вигоди багатих; аристократія – де посадові особи обираються із «знаючих» і вони виконують приписи законів; демократія – правління всіх громадян на основі законодавчих норм. Таким чином, у Сократа критеріями класифікації виступають законність, воля народу, обізнаність правлячих, що можна назвати плідною спробою виявити і сформулювати сутність держави та її правову природу.

3. Закони та законність. На переконання Сократа, моральній організації полісного життя (політиці) необхідні закони. Мислитель, як і софісти, розділяв природне право і закони поліса, але на відміну від них, вважав, що і те, і інше походить від розумного начала, на його думку, і неписані божественні закони, і писані мають одну мету – справедливість. Законне і справедливе, в його розумінні – одне і те ж, а законослухняність – умова існування законності і правопорядку в полісі, тому обов'язок громадянина - виконувати відповідні закони полісу. Якщо хтось посилався на несправедливість закону, чи суду, Сократ відповідав, що їх волю, навіть несправедливу, потрібно терпіти так, як терплять волю батьків [9].

Отже, Сократ був принциповим прихильником законності, певною мірою ідеалістом. Переконання Сократа з його культом закону надали витоки для дослідження його сучасникам, учням та послідовникам. Так, вплив Сократа насамперед очевидний у поглядах його учня Платона.

У Платона можна зустріти цікаве порівняння держави і окремої людини як біологічну аналогію, його вважають першим ученим, що проводив цю аналогію в формі сучасного природничо-наукового порівняння [10, p. 269]. І тут слід перш за все вказати на те, що Платон взагалі не вбачав якісних відмінностей між державою і індивідом [11, с. 105–106]. У своєму порівнянні він явно підкреслює лише кількісну відмінність обох структур: твердження, що держава більше окремої людини, напрочуд часто зустрічається в діалозі «Держава» [12, фр. 368, 435, 4418], що стає суттєвою складовою читання Платона про державу. Це твердження – вихідний пункт його подальших міркувань про взаємовідносини держави і індивіда. Він всюди трактує державу та індивіда як абсолютно схожі структури, але ніяк не доводить їх подібність або тотожність, бо це є для нього очевидними.

В подальшому Платон подумки конструює свою ідеальну державу як прообраз всіх держав, паралель між справедливою державою і справедливою людиною полягає в тому, що у обох має місце поділ на три частини і що між цими частинами панує абсолютна рівновага або справедливість. Цей зразок гармонії чеснот становить суть держави і окремої людини.

Якщо ми співвіднесемо ці погляди Платона на державу з сучасними теоріями держави, то в баченні Платоном держави як збільшеної копії людини ми побачимо підготовку сучасного поняття «особистість держави». Майже абсолютна ідентифікація держави і окремої людини як етико-психічних структур була б незрозумілою у Платона, якби він розглядав людину і державу в цілому, а не тільки як носіїв одних і тих же політико-етичних завдань [12, фр. 515]. Держава і людина можуть мінятися місцями тільки як суб'єкти прав і обов'язків, як це і відбувається в діалозі «Держава» при дослідженні їх сутності. Правда, у Платона ця паралель між державою і окремою людиною має не правове, а швидше етико-психологічне значення.

У філософії Платона вперше з'являється ідея єдності ідеальної держави. Отже, те, що веде до втрати єдності, наприклад, класовий, чи майновий поділ суспільства, – є найбільшим злом, а все, що сприяє зміцненню єдності являється найвищим благом. Саме тому, для затвердження ідеальної державної влади необхідна наявність людей і класів, що володіють добрими властивостями душі, яким не цікаві пошана та майнові інтереси. Виходячи з цього, володарювати можуть лише філософи. «Поки в державах не будуть царювати філософи, або так звані нинішні царі і владики не стануть благородно і ґрунтовно філософствувати і це не зіллється воєдино, поки не будуть в обов'язковому порядку відсторонені ті люди ..., які нині прагнуть порізно або до влади, або до філософії, до тих пір державам не позбутися від зол» [12, фр. 212].

Лише філософи, у розумінні Платона, можуть реалізувати справжнє призначення державної влади – загальне благо всієї держави в цілому, оскільки вони є особливим типом правителів, єдине заняття яких складається в спогляданні вічних ідей і передачі їх людям для впровадження в життя. У промовах Платона поняття правителя представлено характеристиками наявності певних особистісних, харизматичних якостей: «...владою володіє і править той, хто має славу доблесного, або мудрого» [13, с. 112].

Але в подальшому Платон приходить до висновку, що правління мудреців не є гарантією ненастання тиранії і висуває ідею правління законів. Ця ідея виявилася дуже настільки плідною, що в сучасній науковій літературі висловлюється точка зору про те, що Платон зробив свій внесок у розроблення концепції правової держави. В той же час, боячись тиранії, Платон впадає в іншу крайність, говорячи про закон як про всюдисущий механізм людського життя. З цієї точки зору концепція Платона «не виходить за рамки тоталітаризму і в своїй основі тотожна йому» [14, с. 28].

За Платоном, кожний член держави має займатися своєю справою, не втручаючись у справи інших і такий мудрий розподіл праці він визначає як справедливість. Характеризуючи справедливість в ідеальній державі,

Платон пише: «займатися кожному своєю справою – це, мабуть, і буде справедливістю»; «справедливість полягає в тому, щоб кожний мав своє і виконував теж своє»; «щоб ніхто не захоплював чужого і не втрачав свого» [12, фр. 142].

Платон намагався довести, що державна влада повинна бути обмежена за допомогою законів від абсолютної влади. Відповідно до цього, мислителем було виділено найкращі типи державного устрою: якщо серед правителів вирізняється один, це – монархія, якщо кілька правителів - аристократія. Такому ідеальному державному устрою Платон протиставляє чотири інших, розташованих в порядку погіршення державності: тимократія, олігархія, демократія і тиранія. Відхилення від ідеалу, на його думку, призводить до приниження та ігнорування ролі закону. Платон висловлювалися про ідею розподілу державних органів і їх функцій, вказуючи на необхідність розподілу праці між окремими групами рабовласницького суспільства, на існування різних державних органів із властивими їм функціями, на необхідність розмежування їх повноважень.

Проблема природи влади та ролі закону знаходить собі місце й у філософії Аристотеля в його вченні про державу. За Аристотелем державна влада являє собою діяльність різних органів (законодавчих, судових, виконавчих) з метою досягнення не особистої, а загальної суспільної користі, в діяльності цих органів бере участь більша або менша кількість громадян держави. Аристотель у творі «Політика» зазначає, що «держава є сукупність громадян, громадянське співтовариство» [15, с. 444].

Пробуючи вирішити питання про те, кому в державі повинна належати верховна влада – багатому або доброчесного меншості або масі неспроможних і неблагородних, Аристотель пропонує: надати всій цій масі право брати участь в законодавчих і судових органах влади. Саме тому в політії Аристотеля влада здійснюється в інтересах загальної користі і належить вона більшості – середньому класу. В залежності від того, в яких формах (законних, чи незаконних) здійснюється державна влада, мислитель оцінює і саму державу. На його думку, політія – є найбільш правильною формою держави, яка не має серйозних недоліків, в ній забезпечується належна законність, і вона є такою формою держави, в якій змішані олігархія і демократія рівною мірою.

Аристотель вказував, що держава – це складне ціле, єдність у множині, яка складається зі специфічно різних, неподібних частин: по-перше, «законорадчого» органу (народні збори), у здійсненні функцій якого беруть участь усі вільні громадяни; по-друге, адміністративного чи урядового елемента, наділеного повноваженнями видавати веління; по-третє, судових органів, які чинять правосуддя. Отже, фактично він розрізняв законодавчу, адміністративну (виконавчу) та судову гілки влади [15, с. 512–514]. Однак, аналізуючи організацію кожного з державних органів, мислитель не торкався питань про характер їх взаємовідносин, форми їх взаємодії, протидії, взаємоврівноваження, взаємостримування тощо, на що звернено увагу в доктрині розподілу влади [16, с. 288–289]. З наявністю держа-

ви Аристотель пов'язував можливість функціонування права, а останнє є мірилом справедливості й регулюючою нормою політичного спілкування. Цементуючою силою суспільної згоди давньогрецький мислитель вважав середні верстви [15, с. 123].

Давньогрецький мислитель Полібій, як представник періоду еллінізму, безсумнівно, також вніс вагомий внесок у розробку проблеми влади в її співвідношенні з правом. За Полібієм існує всього шість форм держави, які в процесі свого природного виникнення і настання утворюють наступний порядок в рамках їх циклу: царство, тиранія, аристократія, олігархія, демократія і охлократія. В той же час, Полібій дані форми держави вважав нестійкими, оскільки кожна з них є лише початковою формою, яка неминуче перетвориться в свою протилежність. Так, царство супроводжується тиранією, а демократія – неприборкане панування сили. Тому Полібій вважав, що «цілковитою державною формою слід визнати таку, в якій поєднуються особливості всіх форм, названих вище» [17, с. 8].

Про закони Полібій говорить, що вони мають бути якісними, такими, які б передбачали ефективні політичні засоби і процедури, за допомогою яких окремі органи влади не заважали б один одному і «щоб ні одна з них не приживалася надміру, щоб всі вони стримувалися в прояві властивостей взаємним протидією і жодна з них не тягнула б свою сторону, не переважує б інших, щоб, таким чином, держава незмінно перебувала в стані рівномірного коливання і рівноваги» [17, с. 9]. Така ідея законодавчо оформленого поділу влади, запровадження процедур стримування і противаг, була спрямована для реалізації основного призначення державної влади – турботи про загальне благо і підтримки стабільності держави.

У Полібія отримала розвиток ідея про переваги змішаних форм правління, у яких перетиналися позитивні елементи царських, аристократичних і демократичних засад у політичному устрої суспільства, які, будучи складовими частинами одного цілого, існують уособлено, взаємно доповнюючи й врівноважуючи одна одну. Розглядаючи сучасні йому держави, філософ відмічав, що найкращим устроєм відрізняється Римська держава. У зв'язку із цим Полібій аналізує повноваження «трьох влад» у Римській державі: влади консулів, сенату й народу, у яких виражалися, відповідно, царська, аристократична й демократична засади [18, с. 68–69].

Уявлення про сутність і засоби державної влади, про роль в цьому законів суттєво розвинув давньогрецький мислитель Епікур. Він сформулював ідею договірного утворення держави і дії державної влади в рамках закону. За Епікуром, основне призначення державної влади – захист і забезпечення природного права особистості на свободу. Такою владою, на його думку, може бути тільки демократія і тільки помірна, при якій панування законів поєднується з максимально можливою мірою свободи і автономією особистості.

Вагомий внесок в розробку категорій права і влади внесений римськими юристами. В їх працях з достатнім ступенем виразності проводиться розмежування легальної і фактичної влади, що в подальшому лягло в ос-

нову виділення легальності в якості одного з принципів легітимації державної влади.

У римських діячів основна ідея концепції влади зводиться до наступного: влада має батьківський характер; її законність, правильність і досконалість закріплені не стільки правом, скільки давністю політичної традиції, звичаю, державного інституту, сукупністю моральних зобов'язань та принципів. Це було не просто визнання пріоритету колективного перед приватним, переваги загального блага і встановлених моральних норм над особистим судженням, а природна глибинна єдність римлян і Риму.

Давньоримський вчений Марк Тулій Цицерон зробив суттєвий крок у напрямку формулювання теорії правової держави. За його твердженням: «Закон – опора того високого становища, яким ми користуємося у державі, основа свободи, джерело правосуддя: розум, душа, мудрість і сутність держави зосереджені у законах» [19, с. 215].

Цицерон (спираючись на діалоги Платона), першим виклав концепцію уявлення про закон як про щось а ргіогі розумне і справедливе. Він порівнював погані закони з отрутою, прописаною хворому лікарем-невігласом, оскільки вони тільки шкодять суспільству. Погані закони, на думку Цицерона, заслуговують назви закону не більше, ніж рішення, прийняті зграєю розбійників. Справжній закон повинен відрізняти справедливе від несправедливого, карати злочинців і захищати права порядних людей. Цицерон розглядав державу як публічно-правову спільність, як справу народу. На його думку, народ – це не всяке об' єднання людей, зібраних докупи хоч би в який спосіб. Народ – це об'єднання багатьох людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях права і спільності інтересів. Філософ показав державу як правову форму організації загальної справи, а право, за Цицероном, є необхідним джерелом державності [19, с. 59, 67].

Відповідно до концепції мислителя, держава є правовою не тому, що її органи дотримуються своїх же законів, а через те, що держава, власне, це право – природне право народу, узгоджене і впорядковане. Ця його концепція є підґрунтям вимоги про відповідність державних законів природному праву. Лише такі закони, з погляду Цицерона, є справедливими. Крім того, вчений вважав, що законами слід закріплювати не тільки міру влади, а й міру підкорення. Ним сформульований важливий принцип права, за яким закон має поширюватись на всіх однаковою мірою. Цицероном відстоювалась формальна правова рівність усіх громадян, рівність їхніх прав, захист свободи громадянина, його прав, як складової правопорядку та всієї державності - це не приватна, а загальна справа і обов'язок держави.

З часом в римській суспільно-політичній свідомості утвердився новий погляд на публічну владу і її носіїв, нове обґрунтування законності влади: традиційна система управління недоцільна (народ втратив владу, її узурпувала знать); тягар відповідальності за державні справи може бути покладено на сильного, дієздатного політичного лідера; ні традиція, ні старовинний звичай не є визначальними принципами владних повноважень; основою законності влади можуть слугувати лише раціональні міркування

про загальне благо і народну користь. Такі міркування поступово визначали і обсяг повноважень державних органів, і їх методи управління.

Висновки. Заклавши фундаментальні етичні та метафізичні підвалини до розуміння співвідношення права та влади, античні мислителі тим самим визначили основну спрямованість інтерпретації цих феноменів в Середньовіччі, Відродженні та Новий час. Розуміння влади та права як суспільних інститутів, що поєднані важелями взаємного стримування створило потужну методологічну позицію, яка лишається актуальною і понині.

Література

1. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації (статті, аналітика, огляди, переклади) / С. І. Максимов. – Харків : Право, 2010. – 336 с.
2. Нерсесянц В. С. История идей правовой государственности / В. С. Нерсесянц. – М. : Институт государства и права РАН, 1993. – 16 с.
3. Завершинский К. Ф. Легитимность: генезис, становление и развитие концепта / К. Ф. Завершинский // ПОЛИС. – 2001. – № 2. – С. 113–131.
4. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней философии / А. Н. Чанышев. – М. : Высшая школа, 1981. – 374 с.
5. Бибихин Б. В. Введение в философию права / Б. В. Бибихин. – М. : Институт философии РАН, 2013. – 345 с.
6. Демокрит Тексты. переводы. исследования / Демокрит ; пер. Лурье С. Я. – Ленинград : Наука, 1970. – 664 с.
7. Момот М. Концепції справедливості в античній філософії права та їх сучасна інтерпретація / М. Момот // Адвокат. – 2009. – № 3. – С. 34–38.
8. Рабінович С. П. Діалектика «фюсіс» та «номос»: античні джерела європейської природно-правової традиції / С. П. Рабінович // Проблеми філософії права. – 2007. – Т. IV-V. – С. 236–244.
9. Горан В. П. Кризис древнегреческой демократии и философия сократа / В. П. Горан // Гуманитарные науки в Сибири. – 2007. – № 1. – С. 53–57.
10. Spencer H. The principles of sociology / H. Spencer. – New York : Nabu Press, 2012. – 512 p.
11. Кистяковский Б. А. Общество и индивид / Б. А. Кистяковский // СОЦИС. – 1996. – № 2. – С. 100–116.
12. Платон Сочинения в четырех томах / Платон. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского государственного университета, 2007. – 752 с.
13. Философы греции / под ред. В. Шкода. – М. : Эксмо, 1999. – 1056 с.
14. Платон Государство. Законы. Политик / Платон. – М. : Мысль, 1998. – 798 с.
15. Аристотель Сочинения в четрых томах / Аристотель ; пер. Доватур А. И. – М. : Мысль, 1983. – 830 с.
16. Нерсесянц В. С. Политические учения древней греции / В. С. Нерсесянц. – М. : Наука, 1979. – 263 с.
17. Полибий Всеобщая история / Полибий. – СПб. : Ювента, 1995. – 424 с.
18. История политических и правовых учений / за ред. В. С. Нерсесянц. – М. : Инфра-М-Норма, 1999. – 832 с.
19. Цицерон Диалоги: О государстве. О законах / Цицерон. – М. : Наука, 1966. – 26 с.

Анотація

Цуркан-Сайфуліна Ю. В. **Зв'язок права і влада як проблема античної філософії.** – Стаття.

У статті проведено аналіз середньовічних поглядів на походження, взаємодію та взаємозалежність права і політики. Показано ключові напрями динаміки середньовічної схоластики в аналізі цієї проблеми від зародження християнської політико-правової думки до її вершини в працях Томи Аквінського та В. Оккама.

Ключові слова: право і влада, політико-правові вчення доби середньовіччя, Августин Блаженний, Тома Аквінський.

Аннотация

Цуркан-Сайфулина Ю. В. **Связь права и власть как проблема античной философии.** – Статья.

В статье проведен анализ средневековых взглядов на происхождение, взаимодействие и взаимозависимость права и политики. Показано ключевые направления динамики средневековой схоластики в анализе этой проблемы от зарождения христианской политико-правовой мысли до ее вершины в трудах Фомы Аквинского и В. Оккама.

Ключевые слова: право и власть, политико-правовые учения средних, Августин Блаженный, Фома Аквинский.

Summary

Tsurkan-Saifulina Yu. V. **Connection between law and power as a problem of antique philosophy.** – Article.

The article analyzes the medieval views on origin, interaction and interdependence of law and policy. Author shows the key areas of medieval scholasticism dynamics in the analysis of this problem since the origin of Christian political and legal thought to its peak in the writings of Thomas Aquinas and V. Occam.

Key words: law and power, political and legal doctrines of the Middle Ages, St. Augustine, Thomas Aquinas.